

Cioma, de la document la roman

de Lucian-Vasile Szabo

Agent secret și jurnalist

Îeșit din pușcărie în noiembrie 1703, profund marcat de cele întâmplate, Daniel Defoe va începe lungă sa colaborare cu Robert Harley, personaj important ajuns la un moment dat foarte influent, din postura de secretar de stat. Aidoma altor oameni de litere și jurnaliști, dinainte și de după el, D. Defoe va accepta unele misiuni în slujba statului. Va funcționa chiar ca agent secret și informator pentru influentul său protector: „Destul de curând în neobișnuita lor relație, Harley începuse să-l folosească drept un fel de agent secret. Defoe a fost trimis în diverse călătorii prin regiunile țării, pentru a relata cum se raportau ținuturile și târgurile la conducerea statului.”¹ Activitatea sa de agent secret se va desfășura în principal în Scoția, în încercarea de a determina opinia publică să devină favorabilă uniunii cu Anglia².

După această campanie, Defoe a editat *The Review* între 1704-1713, cu apariții de două și apoi de trei ori pe săptămână. Erau patru pagini în format mic, din care mai mult de jumătate erau ocupate cu propriile creații jurnalistice. Defoe scria în general despre probleme politice, uneori discursul fiind de ordin moral sau filosofic, cu dispoziții de dialog. Desele sale schimbări de culoare politică, precum și implicarea de partea unor potențai ai zilei nu face din Daniel Defoe un model în practica jurnalistică, existând chiar suspiciunea că ar fi fost corupt³. Acestea sunt dilemele mass-media încă de la originile ei, informarea corectă fiind mai mereu însoțită de provocări și manipulări. Reținem însă că la începutul secolului al XVIII-lea ofensiva presei era viguroasă. În perioada lui Defoe și Swift, în anul 1712, în Londra

apăreau deja zece publicații, tirajul total estimat fiind de 44.000 de exemplare, ceea ce este impresionant⁴.

Aspecte jurnalistice în *Jurnal din anul ciumei*

Cel mai jurnalistic roman al lui Daniel Defoe este, fără îndoială, *Journal of the Plague Year* (*Jurnal din anul ciumei*). Lucrarea se diferențiază de celelalte romane ale sale, care, deși bazate și ele pe fapte și personaje reale, lasă imaginarii un câmp mult mai amplu de manifestare. În același timp, se deosebește și de gazetăria de opinie a autorului, reprezentată de arhicunoscutele sale eseuri și pamflete. Rețeta aplicată de Defoe în *Jurnal din anul ciumei* este de o simplitate deconcertantă. Romanul, publicat pentru prima dată în anul 1722, este realizat prin tehnica reconstituirii. În primul rând sunt prelucrate toate istoriile orale auzite de autor în copilărie, căci marea epidemie a avut loc pe când acesta avea vârsta de patru ani. Nu a putut avea propriile amintiri, însă în mod cert a fost influențat de tot ce s-a discutat și colportat ulterior. Evenimentul, prin durata lui și prin numărul mare de morți, avea să-l impresioneze pe adolescentul și tânărul Defoe, avid de istorii senzaționale. Aceste elemente de istorie orală au fost utilizate însă când autorul avea 62 de ani, ceea ce reprezintă o perioadă de gestație destul de lungă!

Ceea ce impresionează însă în această carte, spre deosebire de celelalte, este faptul că autorul nu realizează o colecție de întâmplări extraordinare cantonate în aria imaginarii de sorginte populară. Exagerările sunt cenzurate, iar relatările sunt reduse la factual, la realitatea recunoscută, la evidență. Este un procedeu jurnalistic, care acordă un credit sporit documentelor. Daniel Defoe va cerceta arhive și va da întâietate unor înscrisuri oficiale. Mai sunt cercetate publicațiile (tipăriturile), fie că au forma unor gazete, fie că sunt anunțuri redactate de diferite persoane interesate, vindecătorii (vracii), de exemplu. Rezultă un aer de cronică, din paginile căreia sunt eliminate toate interpolările fantastice, fiind păstrate datele concrete.

¹ James Sutherland, *Defoe*, Longmans & Co, 1965, London, p. 12.

² D. Defoe va schimba periodic taberele politice, acceptând să lucreze când pentru Tory, când pentru Whig. Spre exemplu, după moartea reginei Anne și ieșirea grupării Tory de la putere, în 1714, va lucra ca agent secret pentru noii guvernanți. Simpatizase cu partida Whig și înainte de 1703, când avea să ajungă la stâlpul infamiei, iar mai apoi va accepta să lucreze pentru Robert Harley.

³ Gabriel Thoveron (2003), *Istoria mijloacelor de comunicare*, Editura Institutul European, Iași, p. 19.

⁴ Victor Vișinescu, *O istorie a presei românești*, Editura Victor, București, 2000, p. 20.

Redactarea este directă, simplă, cu cuvinte pe înțelesul celor mulți (al știutorilor de carte, câți erau!). Astfel, titlul de *Jurnal* se acoperă cu un dublu înțeles, cel de cronică, de istorie neromanțată a faptelor, dar și cu cel de ziar. Este un stil care la Defoe se șlefuieste în timp, în scrierile de opinie aparținând stilului jurnalistic. Confirmarea vine și de la cercetătorii operei sale: „Merită subliniat de asemenea că, în *The Shortest Way*, Defoe își perfecționase deja o tehnică ce avea să-i servească adesea mai târziu, când a început să scrie literatură: tehnica de a se pune în pielea altcuiva și de a scrie cu strictețe din punctul de vedere al acelei persoane.”⁵ (*trad. aut.*)

Realitatea bate ficțiunea

La D. Defoe tehnica de lucru jurnalistică din *Journal of the Plague Year* va fi remarcată și de alți cercetători. James Sutherland va constata că nu este nimic surprinzător în faptul că, spre sfârșitul vieții, va renunța la ficțiune, întorcându-se la la scrierile cu caracter politic, social și civic. Va adăuga că va face această trecere cu ușurință, așa cum se întâmplase și atunci când renunțase la consistentele sale contribuții jurnalistică și se dedicase ficțiunii, publicând în decurs de câțiva ani romane deosebit de valoroase. Cu câțiva ani înainte de moarte, scrierile sale axate pe fapte și situații concrete, deloc speculative, vor fi realizate utilizând experiența abordării cu aceeași tehnică a factualului și ficționalului. De data aceasta, stilul direct, bazat pe documente, pe personaje și întâmplări reale, reconstituite cu minuție în romane, îl va ajuta să-și definitiveze opera jurnalistică, eseistică și pamfletară. Iar principalul punct de reper îl reprezintă *Journal of the Plague Year*: „Pentru un singur lucru ficțiunea lui este remarcabil de factuală. Că a inventat majoritatea faptelor, este aproape irelevant; tot factualul îl interesează. Adeseori, de asemenea, și-a găsit informația în vreo carte pe care o citea și a preluat-o sau a adaptat-o în scopuri proprii. Acest proces poate fi cel mai bine observat în *Journal of the Plague Year*”⁶. (*trad. aut.*)

Caracterul jurnalistic al romanului este completat nu doar prin maniera de redare a evenimentelor, prin tehnica deosebită de a reconstitui imaginea Londrei sufocate de molimă, într-un stil simplu, limpede, cu acces direct la cititor, ci și prin ideea de a prezenta fapte reale, atestate documentar, întâmplări de excepție, de un interes major pentru public. După cum remarcă unii autori, scriitorul și jurnalistul englez a fost mereu interesat de astfel de fapte extraordinare, cu

impact deosebit în comunitățile în care s-au produs: „Primul reportaj al lui Defoe a fost despre o furtună; a fost mereu interesat de furtuni, cutremure, vulcani, explozii, incendii și molime. Pentru puritan, acestea erau manifestările de putere și de voință ale Domnului; pentru jurnalist, își meritau întotdeauna un loc pe pagina tipărită.”⁷ (*trad. aut.*) Cu atât mai mult aceste subiecte, oarecum exotice, prin faptul că nu aveau o prezență ridicată în viața englezilor de acasă, vor fi prezente în paginile literare ale autorului.

Lucrarea debutează cu informații, nu foarte certe, privind locul de unde vine molima, modul de răspândire. Daniel Defoe precizează: „Să fi fost pe la începutul lunii septembrie 1664 când eu, ca de altfel și vecinii mei, am aflat din zvon public că ciuma ar fi izbucnit din nou în Olanda; în anul 1663 molima se dezlănțuise cu mare furie pe acele meleaguri, cu osebire la Amsterdam și Rotterdam, unde, spuneau unii, s-ar fi răspândit venind din Italia, în timp ce alții gândeau că ar fi venit din Levant odată cu avuțiile aduse acasă de flota turcă; alții își dădeau cu părerea că ar fi venit din Candia⁸ și iarăși alții ziceau că din Cipru. Dar nu de unde a venit are însemnătate; toată lumea era însă de acord că în Olanda se stărnise din nou.”⁹. Defoe, care și-a scris cartea sub acoperirea unui închipuit autor identificat cu inițialele H. F., devine uneori un narator foarte implicat. Diferite fapte, decizii și comportamente sunt supuse unei analize lucide. Observațiile sunt ale jurnalistului de opinie, ale pamfletarului. Există un context, chiar la începutul romanului, unde evident autorul, și nu ipoteticul H. F., dezvoltă o opinie nu prea îngăduitoare față de statutul gazetelor și gazetarilor din vremea sa. Vorbind despre modul de răspândire a știrilor despre molimă, scriitorul-ziarist creionează o scurtă istorie a publicisticii. E o evoluție către rumoare, fapte extraordinare, dincolo de care identificăm o acuză permanentă la adresa presei: exagerează și dă prioritate senzaționalului. Pasajul este savuros, căci spune Defoe în același loc: „Pe vremea aceea nu aveam ziare tipărite, care să răspândească zvonuri sau dări de seamă despre ceea ce se întâmplă; și care să umfle faptele prin născocirile oamenilor, așa cum aveam să vad mai târziu că se petrec lucrurile. Dar asemenea vești soseau până la noi prin scrisorile neguțătorilor sau ale altora care purtau corespondență cu țări străine, iar de la aceștia se lățea mai departe prin

⁷ John Robert Moore, *Daniel Defoe. Citizen of the Modern World*, The University of the Chicago Press, 1958, p. 162.

⁸ Vechea denumire a insulei Creta

⁹ Daniel Defoe, *Jurnal din anul ciumei*, în românește de Antoaneta Ralian, Craiova, Apollo-Oltenia, 1993, p.7

⁵ James Sutherland, *op. cit.*, p. 11.

⁶ Idem, p. 14.

viu grai; așa încât noutățile nu erau aflate pe dată în toate colțurile țării, cum se întâmplă acum”.¹⁰

Despre zvonuri și secrete

A ține secrete amenințări mai mari sau mai mici a fost o practică asiduă a vechilor societăți, iar magia secretomaniei nu este străină nici societăților democratice din prezent. Cele totalitare, sau măcar autoritare, nici măcar nu fac un secret din faptul că păstrează... secrete. Ținerea în ignoranță, decizia guvernamentală în numele cetățeanului sunt principalele caracteristici ale acestor societăți cu drepturi știrbite și încălcate, uneori fără să se știe că acestea există... Englezii descriși de Defoe aveau însă experiența, fragmentară, a unei societăți (semi)deschise, cel puțin din când în când. Ceea ce surprinde însă este faptul că atât administrația statului și a orașului, cât și particularii s-au întrecut în a ascunde pericolul. Este vechea metaforă manipulatorie, dubioasa convingere că dacă lumea nu știe, problema nu există, adică ce nu știe nu poate să-i facă rău, deși, vedem clar în acest caz, îl poate ucide în chinuri! Mai sunt și alte motive, unele credibile până la un punct: sunt două-trei cazuri incidentale, nereprezentative, nu merită să se dea alerta pentru atât, nu trebuie stârnite panica și isteria în masă. Sunt strategii profund greșite, care adaugă multe alte victime pe liste, unele ce s-ar fi putut salva, fie măcar prin faptul că s-ar fi refugiat prin locuri pustii... Autorul amendează cu vervă satirică această atitudine, readucând în memorie verbul lui tăios din vremea gazetăriei militante. Consecințele au fost dezastruoase: „Dar se pare că cei din Guvern primiseră o dare de seamă asupra adevăratei stări a lucrurilor și că ținuseră felurite sfaturi în legătură cu măsurile de stăvilire a molimei; toate acestea erau însă ținute în mare taină. Așa se face că zvonurile s-au stins și oamenii au început să le dea uitării, ca pe niște fapte care nu ne priveau direct și care, nădăjduiam noi, nu cuprindeau adevăr.”¹¹

Cu această speranță, că zvonurile nu sunt adevărate, atitudine stimulată și de faptul că oficialitățile nu dăduseră informații în acest sens, precum și de enorma capacitate de colportare din societatea engleză de la acea dată, care, adesea, exagera zvonurile și amplifică rumorile, oamenii și-au reluat ritmul obișnuit al vieții, deși o doză de anxietate va fi intrat în suflute, după cum reiese din cuvintele autorului. Urmează comportamentul simulat al unor cetățeni. Aceștia aveau cunoștință că în casa lor se întâmpla ceva rău, însă nu au informat autoritățile,

sperând ca problemele să se stingă de la sine și să nu mai aibă de suferit în plus: „Până la sfârșitul lunii noiembrie sau începutul lui decembrie 1664, când doi bărbați, despre care se spunea că ar fi fost franțuji, au murit de ciumă la Long Acre, sau mai bine zis la capătul de sus din Drury Lane. Familiile la care locuiau cei doi și-au dat osteneala să țină cât mai ascunsă întâmplarea; totuși știrea a răzbit în vecini și a ajuns până la autorități. Acestea au simțit că-i de datoria lor să facă cercetări, pentru a constata ce-i adevărat și ce nu, astfel încât au fost trimiși la fața locului, în inspecție, doi medici și un felcer”¹².

Înventariind bunurile rămase după decesul lui Daniel Defoe, pentru a fi vândute, persoanele care s-au ocupat de această operațiune au conceput un anunț. Astfel s-a putut constata că în biblioteca sa au fost numeroase cărți, unele tratate apreciate în epocă, despre comerț, treburi casnice, de istorie naturală, minerit și minerale, cărți de călătorie dar și atlase geografice. Evident că acestea au constituit surse primare de informație. Apelul la documente inedite, cum sunt în mare parte cele din *Journal of the Plague Year*, dar și la unele publicate, cum sunt cele menționate anterior, constituie o sursă clasică de documentare în jurnalism. O altă categorie o reprezintă observațiile personale ale omului de presă. Știm că Defoe s-a folosit de acest procedeu atunci când a relatat despre diferite probleme ale societății, despre protestanți, de exemplu. Observația personală va funcționa alături de documentare din surse scrise, însă va fi o perioadă când o găsim alături de interviuri, cea de a treia categorie de surse pentru un jurnalist priceput. Declarațiile unor martori ai evenimentului vor fi folosite în *Journal of the Plague Year*, însă în alte romane va recurge chiar la informații luate direct de la persoanele implicate în diferite evenimente. Un cercetător vorbește despre activitatea reportericească a autorului în închisoarea Newgate, la 17 ani după ce chiar el fusese închis acolo. Interviurile îi vor servi atât pentru redactarea cronicilor criminale cerute la ziar, cât și ca fond de documentare pentru romane: „Pentru *Moll Flanders* și *Colonel Jack*, totuși, probabil că s-a bazat mai puțin pe propriile lecturi decât pe informația din sursă directă. În 1720, începuse să scrie pentru John Applebee, în „*Weekly Journal*”. Cum acesta se specializase în publicarea ultimelor discursuri ale criminalilor condamnați la moarte, este posibil să fi avut acces liber la Newgate și să-i fi intervievat pe prizonierii care își așteptau condamnarea, ori erau deja condamnați și își așteptau execuția.”¹³

¹⁰ Ibid.

¹¹ Idem, pp. 7-8.

¹² Idem, p. 8.

¹³ James Sutherland, *op. cit.*, p. 19.